

Pedersöre tingshus

– ett riksomfattande tingshusmuseum?

Under tiden före freden i Nystad hölls tingen i Pedersöre hos länsmanen. Sålunda "var sommartingen i Pedersöo Lensmantz gårdh", 1611 "uti Pinnonäs", 1636 "i länsmansgården i Östensö", 1673 "Pedersöre länsmansgård i Jakobstad", 1681 "i Östensö länsmansgård", ävenså 1693, 1709 "på Löfö", 1720 i Jakobstad, 1721 "på Väster-sund", 1728 "i Socknestugan". Länsmansgården var samtidigt också gästgivargård.

Jämsides med länsmansgårdarna fanns redan åtminstone 1679 – kanske tidigare – i Pedersöre en sockenstuga. Den var avsedd för sockneförvaltningen, men man höll också ting där. I gästgivarordningen från 1734 bestämdes, att den som var i kronans tjänst, ej fick vara gästgivare. Därmed blev det förbjudet för länsmanen att hålla gästgiveri.

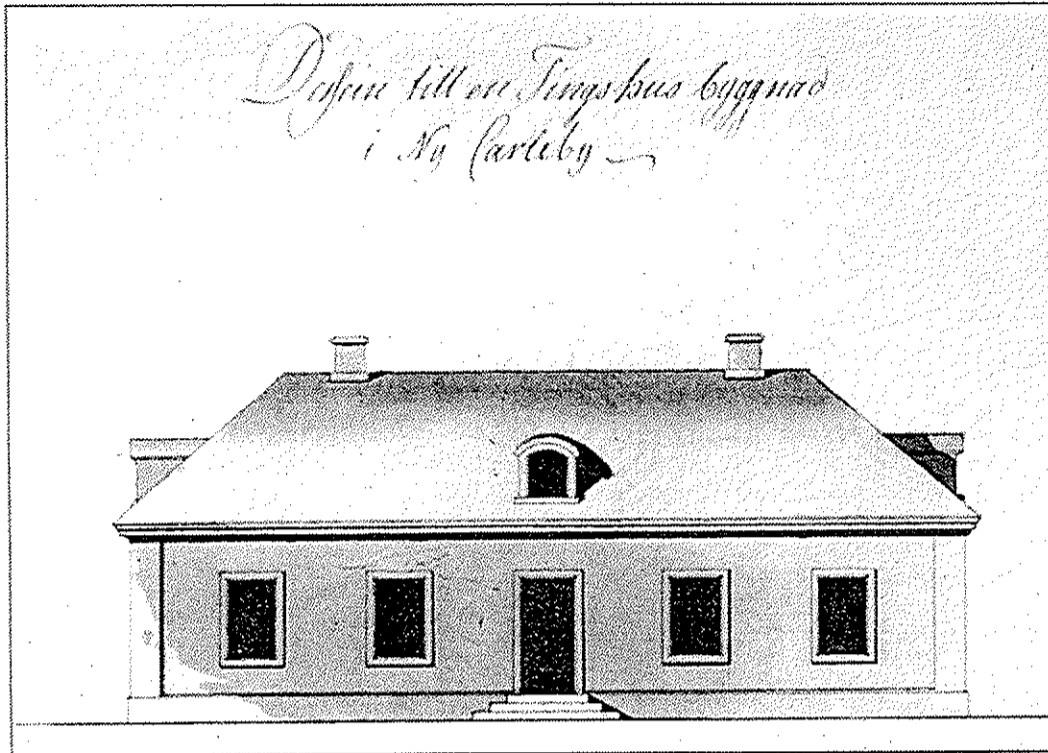
Sålunda var länsmanen också befriad från skyldigheten att hålla tingen i sin gård. I Pedersöre började man redan år 1728 ha tingen i socknestugan, som därmed också blev tingshus.

År 1760 uppbar man i socknen penningar "till sockenstuga eller tingshusbyggnad". Hösten 1764 återlämnade kronofogden 191 2/3 daler silvermynt "tingshusbyggnadsmedel" som blivit över behovet. Pedersöre sockenstuga var alltså färdig och den fungerade ännu både som sockenstuga och tingshus.

ETT NYTT TINGSHUS BYGGES

Vid hösttinget 1780 föredrogs landshövdingens skrivelse rörande byggande av tingshus i varje socken. Tingen hölls då "uti Tingshusen vid Kyrkan". Detta tingshus sades vara "så förfallet och gammalt, att det därtill ej mera är tjänligt". Pedersöreborna förklarade sig beredda att "med det första företaga och uppsätta en ny byggnad av trä, bestående av sal, tre kamrar och kök med fästuga". Byggnadens bredd skulle bli 18 alnar med knutarna, salen 12 alnar i fyrkant samt kamrarna och köket 8 alnar långa vardera. Fastän alla mått inte presenterades, låter angivna måtten förstå, att tingshusets bottenplan följde den tidstypiska karolinska bottenplanen.

På vintern 1787 hämtades timmer till tingshuset. Det fanns oenighet om var det nya tingshuset skulle byggas. Greve Polycarpus Cronhjelm från Larsmo omtalade vid vintertinget,

"Dessein till en Tingshus byggnad i Nykarleby" godkänd av av konungen Gustaf III. Ritningen har stått som förebild för Pedersöre Tingshus.

(RA Överintendentens arkiv)

att en del ville bygga det där det gamla tingshuset stod, och andra "ett litet stycke därifrån på det ställe, där ett gammalt sockenmagasin stod. Cronhielm tyckte att det förra stället var för trångt och förordade det senare stället (nära klockstapeln och det gamla magasinet). Man enades om det senare stället.

BYGGMÄSTARE JOHAN HANSSON KLUBB

Den 23. 4. 1787 krävde landshövdingen före byggandet dock ritningar som var godkända av konungen. Sockenborna anhöll om att få bygga tingshuset efter den ritning, som blivit godkänd för Nykarleby socken. Landshövdingen förefaller ha godkänt anhållan utan dröjsmål, eftersom sockenborna den 24. 6. 1787 skrev kontrakt med skeppsbyggmästaren Johan Klubb om att bygga tingshuset. Enligt kontraktet åtog sig Klubb att för tio riksdaler specie "uppföra och iståndsätta den nya sockenstugubyggnaden, efter den ritningen som till tingshuset i Nykarleby socken blivit författad och av KM:t i nåder approberad". De ursprungliga ritningarna för tingshuset bevaras i Riksarkivet i Stockholm.

Byggmästare Johan Hansson Timonen-Klubb föddes den 4. 9. 1758 i Dalabäck i Pedersöre. Hans föräldrar var Frans Karlsson Timonen och Lisa Andersdotter Lillkäll. Johan Hansson Klubb hade med sin bror Henrik Klubb verkat som skeppstimmerman. Klubb byggde fartyg för Jakobstads borgare. En del av de fartyg som Klubb byggde såldes till olika håll i Finland och i Stockholm. Johan Hansson Klubb dog den 20. 12. 1832 i Östensö.

Man kan se i dombokscitaten att benämningarna sockenstuga och tingshus förekom samtidigt. Man kan förmoda, att sockenborna inte heller gjorde någon större skillnad mellan

dem. Efter att Pedersöre tingshus år 1787 var färdigt, stod den "gamla och förfallna" sockenstugan ännu kvar, men den nya byggnaden betecknas oftast som det tingshus där tingen hölls. I praktiken fungerade den samtidigt som en sockenstuga, där sockenstämman hölls. Den fungerade också som skriftskola. Skriftskolungdomarna har verifierat sin skolgång från mitten av 1800-talet fram till sekelskiftet med sina signaturer under stolsitsarna och på vasorna under golvet.

BYGGNADSÅTGÄRDER VID TINGSHUSET OCH I DESS NÄRMILJÖ

Tingshuset togs omedelbart i bruk, men inredningsarbeten fortsatte och närmiljön kompletterades. Redan år 1795 anhöll länsmanen om tillstånd att bebo tingshuset sommartid, men anhållan godkändes icke. I byggnadens närhet fanns stora dälldar, gropar och stenrösen som hindrade tingsfolket att parkera sina fordon på gårds-

planen. Utjämningsarbetena kunde utföras först under sommaren 1815, då gårdsplanen utvidgades till närheten av klockstapeln och vintergravarna. Vasavägen hade tidigare gått väster om kyrkan och gravgården, men nu tog den en genväg på östra sidan av tingshuset precis enligt den nuvarande väglinjen.

År 1828 bildades i Lappajärvi socken (Lappajärvi, Vindala, Evijärvi och Soini) ett eget tingslag. Lappajärviborna anhöll om att få slippa tingshusets uppehållskostnader. För detta beviljades de 400 riksdaler i statens skuldsedlar.

På sommaren 1820 beslöt man att förnya tingshusets tak. Det nya taket byggdes av sju alnar långa och åtta tum breda och tumstjocka kvistfria furubränder. I takets isolering utnyttjades ävenledes kvistfria näverskivor. På sommaren 1821 ströks taket med uppvärmd blandning av tjära och rödmylla. Väggarna rödmålades, de breda knutpilastrarna fick profi-

lerade kapitelen samt fönsterbräden, foderbräden och luc-korna målades med vit oljefärg. Interiörer renoverades och förnyades på 1830-talet.

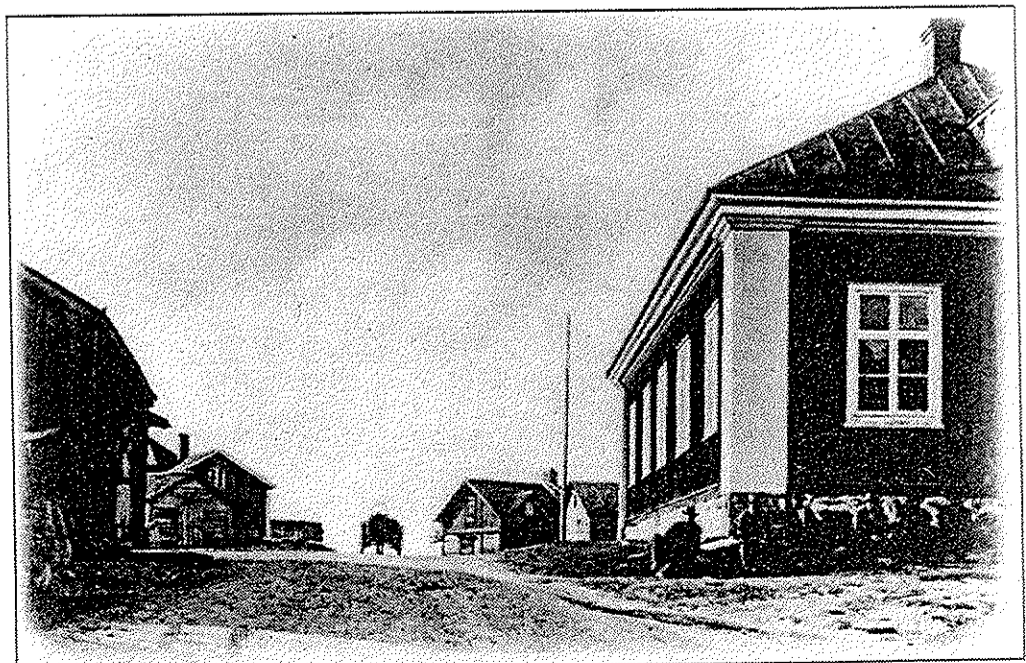
I slutet av 1800-talet eller i början av 1900-talet tapetsrades de ströplade väggarna med mörka tapeter och rummen fick höga bröstpaneler i pärispantpanel, vilka målades med mörkgrå färg. I början av 1900-talet försågs tingshuset också med elektricitet. De senaste större byggnadsåtgärderna daterar sig till 1970- och 1980-talen: år 1973 målades de yttre väggarna med latexfärg, och senare förnyades byggnadens knutstenars struktur på ett sätt, som avvek från den ursprungliga strukturen. Dessa byggnadsåtgärder till trots har tingshuset fortfarande huvudsakligen de ursprungliga strukturerna och t.o.m. en stor del av den ursprungliga interiören.

TINGSHUSET – "ETT ALLAKTIVITETSHUS"

Ur domböckerna framgår, att benämningarna sockenstuga och tingshus används jämsides, och att sockenborna knappast gjorde större skillnad mellan benämningarna. Efter att det nya tingshuset hade blivit färdigt år 1787 fanns den gamla och förfallna sockenstugan ännu kvar, och sålunda började man kalla den nya byggnaden tingshuset, eftersom tingen hölls där. I praktiken fungerade byggnaden också som sockenstuga eftersom också sockenstämorna flyttades dit.

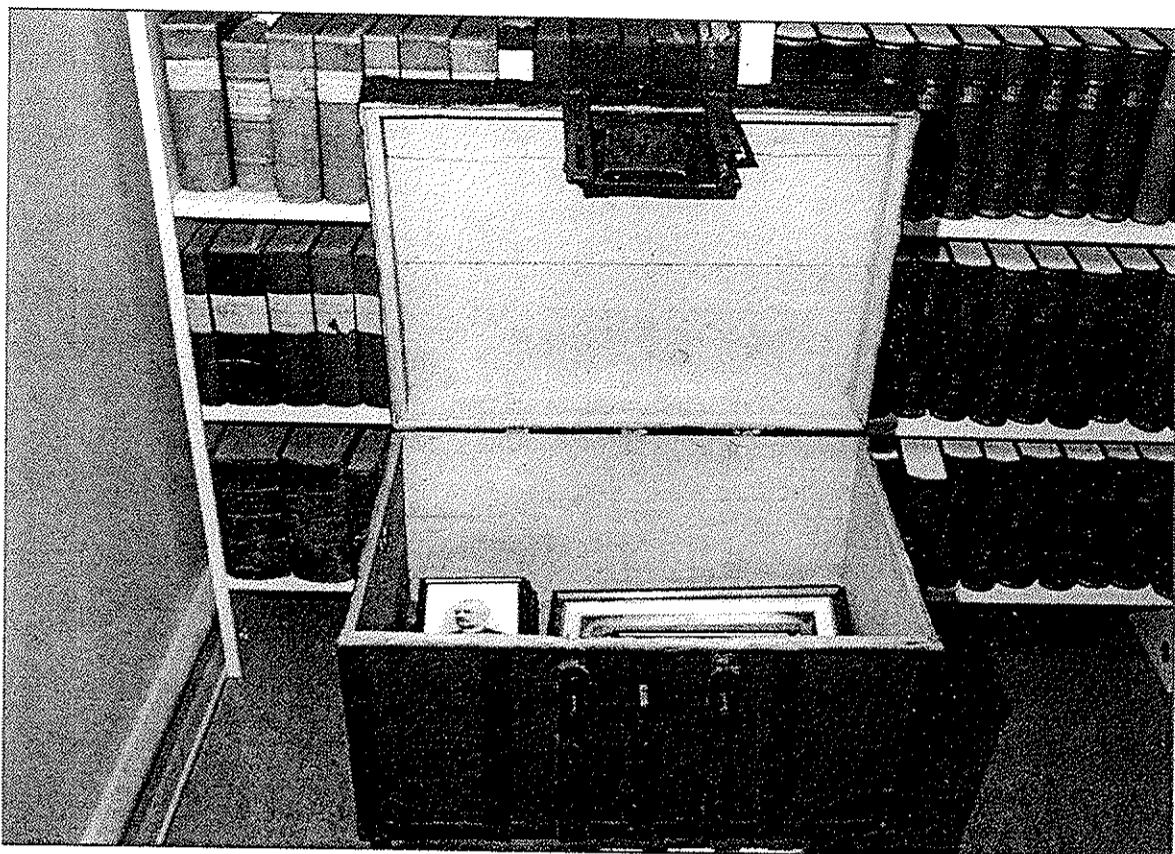
Under kriget 1808–09 togs tingshuset i bruk som lasarett för ryska militären. Sommaren 1810 anhöll sockenborna hos landshövdingen, att de sjuka måtte flyttas bort och att ersättning måtte ges för de skador, som vållats på tingshuset.

Skadorna uppskattades till 271 bancorubel, en summa beräknad på tre sönderslagna kakelugnar, köksugnen och 28 fönster, skadade golv och bortförda lås. Landshövdingen förkastade ersättningskraven.

Ett postkort från ca 1910. Framför tingshusets norra gavel väntar socknemännen.

(Jakobstads Museum)

Domarkistan, som fördes med domaren, torde vara äldre än tingshuset. Kistan förvarades troligen på Domarbacken i Munsala.

(JM, foto Jens-Ole Hedman)

Gränsen mellan sockenförvaltningen och församlingsadministrationen var före 1865 års kommunallag som en linje som dragits i vattnet. Moderförsamlingen använde tingshuset årligen som skriftskola. Före 1865 års kommunallag ledde kyrkoherden sockenstämmorna. Under den nya kommunallagen från 1865 fortsatte kommunstämman att ha sina sammanträden i de former som lagen förutsatte. Efter den nya kommunallagen 1907 verkade tingshuset också som Pedersöre kommunkansli samt kommunstyrelsens och kommunfullmäktiges sessionssal ända till 1950-talet. Där bevarades sockenkassans och fattigkassans arkiver, inkvarteringslängder, rotelappar, boupptecknings- och mantalslängder. Där hölls också uppbyggd samt de riksfattande och kommunala valen. Under och efter de senaste krigerna var också folkförsörjningen placerad i tingshusets utrymmen.

TINGSHUSET SOM BYGGNADSHISTORISKT MINNESMÄRKE

De av skeppsbyggmästare Johan Klubb använda ursprungliga ritningarna till Nykarleby tingshus är – som konstaterats – bevarade. Likaså är det enligt dem byggda huset bevarat i s. g. ursprungligt skick, även interiörerna och inventarierna från tingshusets olika skeden. Sålunda kan man rekonstruera det ursprungliga tingshuset med hjälp av den byggnadsinventering, som Guy Björklund uppgjorde åren 1975–76.

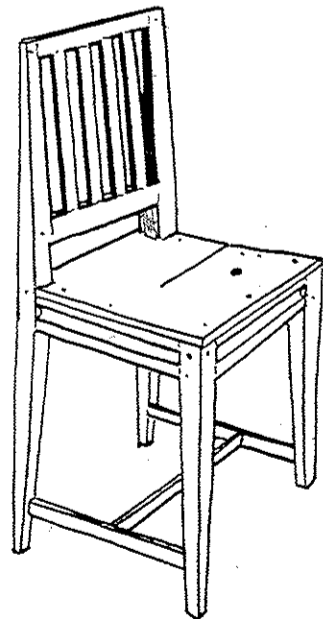
Tingshusets nuvarande gustavianska skepnad avviker inte mycket från 1730 års förordning och "Dessein til ett Öfwerste Lieutenants och Majors Boställe". Den mest betydande skillnaden finns i byggnadens tak, som i 1730 års ritning var ett säteritak, men 1786 blev avvalmat. Det finns en dörr mellan köket och sydliga ändkammaren, som fanns också i 1730 års ritningar, men inte i Nykarleby ritningarna.

Johan Klubb lade till en förstuvkist mot väster till Nykarleby ritningar och tog bort en vindslykta på den västra tak-

slutningen. Däremot var byggnaden enligt ritningarna försedd med 80 cm breda hömpilastrar, vilka avslutades i de profilerade kapitälerna, samt präktiga profilister, som kantade takskäggen.

Tingshuset är byggt i klassisk, karolinsk bottenplan i sin tids form, omfattande en sal i mitten samt en lika bred vedeldad förstuga. De flankerades av två symmetriskt dimensionerade rum, av vilka det sydvästra fungerade som kök. Från förstugan går branta, smala trappor till kallvinden. Dessa har i två skeden täckts med panel, de egentliga trapporna med pärlspont och senare har rummet under trapporna byggts till en skrub.

Salen fungerade naturligtvis som tingsal. Enligt mannamännen var den nordöstra kammaren länsmannens rum och den nordvästra Pedersöre sockens och kommunkansli. Den sydöstra kammaren har under olika tider haft olikartad användning, men den har i alla fall inte varit i

En gustaviansk stol från Tingshuset.

(JM, teckning av Guy Björklund)

tingsrättens användning efter kriget.

Både salen och kamrarna, köket och förstugan hade ursprungligen timmerväggar.

Timmerspringorna hade spacklats med en blandning av sågspån och kalk eller höns- spillning och sedan ströplatts.

Salen hade en blågrå bottenfärg och de övriga rummen en gul botten. Troligen i slutet av 1800-talet fick väggarna en hög väggpanel, målade i mörkgrått. Väggarna ovanför den var tapetserade med kraftigt mönstrade mörka tapeter. Innertakens ytor är strukna med vit limfärg. I förstuvkisten finns väggfasta bänkar för tingsfolket.

I tingsalen finns de ursprungliga domar- och skrivarborden samt domarsätet, en gustaviansk karmstol. Av det ursprungliga möblemanget är också de gustavianska pinnstolarna samt i nordliga ändkammarna de gustavianska urkundsskåpen med vackert snidade rosetter i dörrarna. Ett antal sk. Karl Johan- eller Bellmansstolar är från första decennierna på 1800-talet och nämndemansstolarna från slutet av 1800- eller alldeles början av 1900-talet. Senare har domarväsorna tillkommit. De har varit i användning i olika tingslag, senast i Pedersöre och tingsklockan är från början av 1900-talet. Från 1900-talet härstammar också valbåsen och ett antal andra attiraljer.

FÅNGHUSET

En av Pedersöre prostgårds ekonomibyggnader försedd med fönstergaller och fångkistan i Jakobstads rådsturätts källarutrymmen torde ha varit tingslagets första fånghus. Rådstuvurättens protokoll från 1666 berättar om, hur en far och hans tre söner från Larsmo hängdes på Galgbacken för stöld. Den yngsta av bröderna hade dött i kistan, men han hängdes och fadern begravdes tillsammans med bröderna under galgen. Om det förstnämnda fånghuset berättar länsmannen Jacob Beckman, "att denna socken har sitt beställde fånghus".

Efter att landshövdingen 1765 hade begärt socknens utredning om de hade ett hus för förvaring av fångarna, svarade pedersöreborna att de hade ett fånghus i gott skick med två rum, två par handklovar och ett par bojor. Med dessa försäkrade länsmannen att komma till rätta. Ett år innan tingshuset byggdes framställde den dåvarande länsmannen Fredrik Grotelin i sockenstämman, att ett

nytt fånghus borde byggas i stället för det förfallna äldre. Framställningen ledde inte till resultat före år 1800, då hade socknen varit utan fånghus ett flertal år.

Det nya fånghuset byggdes 1800 enligt ingenjör och befallningsman Karl Kurténs ritningar – troligen i likhet med Nykarleby fånghus. Byggnadens väggar var 15 alnar på en alns stenfoot. Byggnaden hade två rum bredvid varandra för fångar och ett tredje rum för fångvaktaren. Fångrummen var dubbeltimrade med stenar mellan timringarna. Fångrummen hade spisar, bänkar och dörrar med järnbommar och lås. Fångvaktens rum hade enkla väggar, tak, golv, dörr, fönster och spis. I byggnaden användes den gamla sockenstugans och fånghusets dugliga stockar som byggnadsmaterial.

Fånghuset stod till början av 1950-talet öster om tingshuset – efter upprepade renoveringar. På dess västra sida fanns också

socknens fattiggubbe, vilken efter att fånghuset rivits flyttades till sin nuvarande plats vid kyrkporten. Däremot finns det ursprungliga obduktionsrummet bredvid tingshuset ännu kvar.

ETT RIKSOMFATTANDE TINGSHUSMUSEUM?

På 1970-talet väcktes en idé att skapa ett "tingshusmuseum", där man också skulle inreda ett "Jacob Rijf-museum". Vd. Bror-Erik Uunila hade det som sin hjärtesak. Byggnaden med sina inventarier inventerades, och en insamling av Jacob Rijf-minnen påbörjades (föremål, ritningar och fotografier). Församlingen ansåg dock, att det inte är kyrkans uppgift att driva museiverksamhet, och också politisk vilja saknades från stadens sida, och sålunda förföll tanken.

Tanken på ett tingshusmuseum aktualiserades på nytt våren 2000. Hovrättspresident emeritus Erkki Rintala från Vasa var som representant i planeringsgruppen för rättsväsendets jubileumsår 2000. Han hade då besökt också Tingshuset i Pedersöre och lagt märke till dess originalitet. Han hade kontaktat Pedersöre kyrkliga samsamfund, museiverket, undervisningsministeriet, justitieministeriet samt högsta förvaltningsdomstolen och fått positiv respons på planerna för att grunda ett riksfattande tingshusmuseum. I dessa kontakter kom man underfund med, att en överföring av tingshuset till statens ägo, skulle vara en lösning för frågan.

Hovrättspresident emeritus Erkki Rintala har också efter förhandlingarna med de ovan nämnda institutionerna gjort en plan, på vilket sätt man skulle sköta om det blivande museet.

PEKKA TOIVANEN

Domarens karmstol i gustaviansk stil. I bakgrunden finns Albert Edelfelts berömda verk "Lagen" med landshövdingen Vibelius.

(JM, foto: Jens-Ole Hedman)